

UDK:314.5.062

Jaxongir MIRZASOLIYEV,
Jamoat xavfsizligi universiteti tadqiqotchisi
E-mail: mjahongir@mail.ru

ISFT Xalqaro instituti dotsenti, f.f.d. U.Abdusamatov taqrizi asosida

VIEWS OF OUR PAST ANCESTORS ON FAMILY AND MARRIAGE ISSUES

Annotation

In the article, the author highlighted the interference of other people in the stability of modern families, the importance of grandparents, and various socio-economic factors that affect the stability of the family. Concepts such as big family, small family, complex family, nuclear family are analyzed in detail in the article, and the many thousand-year-old historical views of our ancestors dedicated to the strength of the family, socio-economic life, culture, spirituality and values of families for the peace of the state are analyzed in the article.

Key words: Big family, nuclear family, marginality, third party intervention, Intergenerational relations, economic saturation, Avicenna, Globalization, national identity.

ВЗГЛЯДЫ НАШИХ ПРОШЛЫХ ПРЕДКОВ НА ВОПРОСЫ СЕМЬИ И БРАКА

Аннотация

В статье автор выделил вмешательство других людей в стабильность современной семьи, значение бабушек и дедушек, а также различные социально-экономические факторы, влияющие на стабильность семьи. В статье подробно анализируются такие понятия, как большая семья, малая семья, сложная семья, нуклеарная семья, а также многотысячелетние исторические воззрения наших предков, посвященные прочности семьи, социально-экономической жизни, культуры. В статье анализируются духовность и ценности семьи для мира государства.

Ключевые слова: Большая семья, нуклеарная семья, маргинальность, вмешательство третьей стороны, Отношения между поколениями, экономическое насыщение, Авиценна, Глобализация, национальная идентичность.

OILA VA NIKOH MASALALARIGA O'TMISH AJDODLARIMIZNING QARASHLARI

Annotatsiya

Maqolada muallif zamonaviy oilalar mustahkamligida boshqa shaxslarning aralashuvi, bobo va buvilarning ahamiyati hamda oila mustahkamligiga ta'sir etuvchi turli ijtimoiy iqtisodiy omillarni yoritib bergan. Maqolada katta oila, kichik oila, murakkab oila, nuklear oila kabi tushunchalar batafsil to'xtalinib tahlil etilgan va maqolada oila mustahkamligiga bag'ishlangan ajdodlarimizning ko'p ming yillik tarixiy qarashlari, davlat tinchligi uchun oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati, ma'naviyati va qadriyatlarini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Katta oila, nuklear oila, marginallik, uchinchi shaxs aralashuvi, Avlodlari munosabatlar, iqtisodiy to'kinlik, Avisena, Globallashuv, milliy xoslik.

Kirish. Dunyo yaralibdiki, o'tmishda yashab o'tgan allomalar, donishmandlar, olimlar Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovuslar oila va nikoh masalalariga e'tibor qaratib kelgan bo'lsa, buyuk podshohlar Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahridin Muhammad Bobur kabi sarkardalar tomonidan millatimizning milliy qadriyatlariga tayangan holda harbiy yurushlarda askarlarning oilalariga g'amxo'rlik qilish va ularning turmush sharoitlarini yaxshilashga alohida e'tibor qaratib, o'z asarlarida ko'plab mazmunli fikrlarni qoldirib ketganlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ajdodlarimizning ko'p ming yillik tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati, ma'naviyati va qadriyatlarida o'z ta'sirini qoldirgan zardushtiylik dinida ham jamiyatning ilk kurtagi bo'lmish oila munosabatlariga katta ahamiyat qaratilgan. Xususan, "Avesto"da aka-singil o'rtasidagi mehr-oqibat, akalik mas'uliyati haqida gapirilib, shunday deyiladi: "Don ekilgan bug'doyni bosib o'tish faqat bir kishi uchun -singlisini ko'rgani borayotgan aka uchun kechiriladi" [10]. Keltirib o'tilgan misollardan ko'rinib turibdiki, xalqimizda qadim-

qadimdan oilada aka-uka, opa-singillar o'rtasidagi mehr-oqibat, ezgu munosabatlar yuksak qadriyat sanalgan.

Tarixdan ma'lumki, O'rta Osiyo xududlariga Islom dinini kirib kelishi natijasida, sharq allomalarining axloqiy-tarbiyaviy asarlarining asosini Qur'oni sharif suralari, Muhammad payg'ambar faoliyati va ko'rsatmalarini ifodalovchi hadislar, hikmatli hikoyalar tashkil qila boshlagan va oila munosabatlarida ham bu katta ahamiyatga ega bo'lgan.

XI asrning 82-83-yillarida G'arbiy Eron podshohining nabirasi Kaykovus ibn Iskandar o'z o'g'li Gilonshohga bag'ishlab «Nasihatnoma»sini yaratadi va o'sha davr an'anasiga ko'ra uni bobosi podshoh Shamsulmaoliy Qobus sharafiga «Qobusnoma» deb ataydi [9].

Ey farzand, bilg'ilkim, aql yuzasidin farzandga otonani izzat va hurmat qilish vojibdur, nedinkim uning asli ota va onadur. Ota va onani nima uchun hurmat qilurman deb ko'nglingga kelturmag'il, bilg'ilki, ular sening uchun o'limga ham tayyor turadurlar. Har farzandki, oqil va dono bo'lsa, hech vaqt ota-onaning mehr haqini ado qilmoqdin xoli bo'lmag'usidur. Ota-ona farmonbardordur. Bu farmonbardorliqda ham ish bo'lg'ay va ham farmon bo'lg'ay. Ota-onaning ishi seni parvarish qilmoqdur va farmoni senga

yaxshilik o'rgatmoqdur. Ey farzand, shul vajdin ota-onangni sag'al ham ranjitmag'il. Ma'lumki "Qobusnoma" tarbiya borasida juda nodir asarlardan hisoblanadi. Undagi fikrlar, ko'rsatmalar ota-ona, farzandlar uchun, ayniqsa kelajakda oila quradigan o'smirlar uchun muhim dastur vazifasini bajarishi mumkin.

Shu boisdan ham, uzoq o'tmishdan xalqimiz ota-ona va farzand munosabatlaridan keyingi o'rinda, aka-ukalik va opa-singillik munosabatlariga alohida e'tibor berib kelgan. Oilada farzandlar o'rtasida iliq munosabatlar bo'lishi va saqlanib qolishi uchun ajdodlarimiz yozma va og'zaki ijod namunalari ham keng foydalangan. Jumladan, "Onangni kaftingda tutsang, singlingni boshingda tut", "Ota -xazina, aka-uka tayanch", "Besh qo'lim pastu baland, beshovi asalu qand", "Og'a-ini totuv bo'lsa, ot ko'p, opa-singil totuv bo'lsa osh ko'p", "Og'a-ini arazli bo'lsa ham, g'arazli bo'lmas" kabi maqollar qondoshlikning inson xayotidagi o'rnini ko'rsatish bilan bir qatorda, farzandlarni o'zaro ahillikka, hamkorlikka, birodarlikka, mexr-oqibatli bo'lishga chorlagan. Zero, insoniy g'oyalari ruhida tarbiyalangan farzand nafaqat oilasining tinchligi va barqarorligi, balki butun jamiyat saodati uchun ham kurashuvchi bo'ladi [8].

Buyuk olim Abu Nasr Forobiy "Baxt-saodatga erishuv haqida", "Mantiqqa kirish", "Fozil shaxar odamlarining qarashlari", "Aql to'g'risida", "Urush va tinch turmush haqida kitob" kabi 160 dan ortiq mazmunli asarlarida oiladagi shaxslararo munosabatlariga alohida e'tibor qaratgan.

Abu Nasr Forobiyning, haqiqiy baxt bir odamning boshqasiga nisbatan g'ayirli, zulmi yo'qolgandagina bo'ladi, oila a'zolarining bir-birlariga samimiy munosabatlari, mehru oqibatlari esa shu oiladagi insonlarning baxtini tashkil qiladi degan fikrlari bejizga emas. Har bir ota-onaning o'z farzandlari uchun birlamchi ustoz, yo'l ko'rsatuvchi ekanligi va aynan ular farzandlarda ta'lim-tarbiyaga kerakli tayyorgarlik holatini shakllantirish ta'siriga ega ekanligini ta'kidlar ekan, Abu Nasr Forobiy er-xotiga ota-ona sifatida alohida talablar qo'yilishiga e'tiborni qaratadi [7]. Bu alloma asarlarida keltirilgan qimmatli fikrlar hozirgi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Sharq mutafakkirlaridan yana biri buyuk tafakkur egasi, g'arbda "Avisenna" nomi ila keng shuxrat qozongan olim - Abu Ali ibn Sinoning oilaviy munosabatlar masalalariga oid qarashlari ham o'ziga hosligi bilan farqlanib turadi. Abu Ali Ibn Sinoning asarlari mazmun jihatdan Yevropada o'rta asrlarda, Sharqda esa hozirgacha chuqur iz qoldirgan. Ibn Sino o'rta asrlarda bashariyat erishgan komil inson namunasi edi. Uning oilaga taalluqli fikrlari alohida o'rin tutadi. Ibn Sino er-xotin munosabatlarining turli tomonlarini yoritir ekan, oilada ota va onaning o'zaro rollar taqsimoti masalasiga ham alohida e'tibor qaratganligining guvohi bo'lamiz. Mutaffakir olim birinchi bo'lib, oila boshlig'i oldiga bir qator talablarni qo'ygan. "Oila boshlig'i, - deb yozadi u, - ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir-oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat oilani, balki qo'shnilariga, mahalla-ko'ysga ham yomon ta'sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeidan qat'i nazar, ularning birlamchi vazifasidir". Ota-onaning shaxsiy ibratini farzand tarbiyasi uchun alohida ahamiyat kasb etishini ta'kidlar ekan, ibn Sino ota-ona davlat boshlig'ini yoki oddiy fuqarorni, baribir, u bola tarbiyasi xususida barchaga ibrat bo'lish kerakligini ta'kidlaydi, tarbiyachi, ya'ni ota-ona "nafaqat so'z bilan, balki amalda ham bola ruhiyatiga ta'sir ko'rsatmog'i lozim", - deb yozadi [1]. Ahloqiy tarbiyada alloma oilaning alohida o'rni borligini ta'kidlaydi. Uning Odob

Ul Manzil "Tadbiri manzil" [11] asarida oila va oilaviy munosabatlar masalasi alohida o'ziga xos tarzda bayon etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Uning "Kitob al-qonun fit-tib" (Tib qonunlari kitobi), "Donishnoma" (Bilim kitobi), "Risolai ishqi" (Axloq haqidagi risola), "Uy xo'jaligi", "Axd risolasi" kabi bir qator asarlarida ota-ona va farzandlar o'zaro munosabatlariga doir qimmatli mulohazalar ham keltirib o'tilgan. "Oilada farzandlar axloqining shakllanishiga, - deydi ibn Sino, er-xotinning bir-biriga bo'lgan munosabati, bir-birini xurmat qilishlari ijobiy ta'sir ko'rsatadi" [6]. Ibn Sino onalarga bola tarbiyasini turli sharoitda ma'lum izchillik va tartib bilan olib borish haqida maslahatlar berib, shu bilan birga u otalarning ham burch va vazifalarini belgilab beradi. Ibn Sinoning fikricha, erkak kishi oilaning boshlig'i bo'lgani uchun, u oilaning eng zarur talablarini bajarishi lozim, nimaiki va'da qilgan bo'lsa, o'z va'dasi ustidan chiqishi shart. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, hamma vaqt bolaning istagan narsasini muhayyo qilishga, istamaganini uzoqlatishga tayyor turish kerak. Maqsadga erishish uchun o'rni bilan bolalarni maqtash, joiz topilsa jazolash ham kerakligini ko'rsatib o'tgan.

Yuqoridagi fikrlardan bilish mumkinki Beruniy oila mustahkamligini ta'minlashda va bolalarni tarbiyalashda insonning turmushiga hos hulq-odob qoidalari asosiy omillardan biri ekanligiga e'tibor qaratganini ko'rishimiz mumkin.

Oiladagi turmush madaniyati sevgi muhabbat va axloq to'g'risidagi fikrlarni Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" asarida ko'rish mumkin [5].

M.Sulaymonov Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" asarini taxlil qilib, o'z ilmiy maqolasida shunday yozadi: Navoiy o'z ijodida individual tarbiyaning ijtimoiy asoslari hamda ularning inson ruhiy olamidagi ob'yektiv va sub'yektiv xususiyatlarini to'g'ridan-to'g'ri tahlil qilishni emas, balki shaxsning ijtimoiy faoliyati, individual hislati orqali ko'zga tashlanadigan belgilarni badiiy umumlashtiradi. Shu bois shaxs xarakterining tadriji shaxsning aktiv faoliyati jarayonida kuzatiladigan hatti-harakatlariga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Eng muhimi Navoiy tomonidan badiiy tasvirga olingan mansabdor shaxslar faoliyatidagi salbiy illatlar, xarakter-xususiyatlar adekvat(mos) asosli bo'lib, bu illatlar har qanday davrda va jamiyatda kuzatiladi. Zero, bu kabi xarakterning tarkib topishi muayyan psixologik qonuniyatlarga ta'sirida yuzaga keladi. Ana shu nuqtai nazardan qaralganda, Navoiy merosi nafaqat badiiy jihatdan, balki psixologik, kognitologik jihatdan ham tadqiq etilmog'i lozim Muallif insonning psixologik xususiyatlari uni ishdagi va oiladagi o'rni ham belgilashga asos bo'lishiga urg'u berib o'tgan.

Tahlil va natijalar. Milliy ma'naviyatimiz dahosi, g'azal mulkining sultoni Alisher Navoiy asarlarida oila va undagi shaxslararo munosabatlar haqidagi fikrlarining umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan muhim jihatlaridan biri farzandlar tomonidan ota-onalarni xurmat hilishlari haqidagi masaladir. U ota-ona xizmatini bajo keltirish, ulardan birini ikkinchisidan ortiq - kam bilmaslik farzandlar uchun saodat keltirishini alohida ta'kidlab shunday deydi: "Tarbiyaning yana biri ota-onani xurmat kilish, buni bajarish farzand uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga xizmatni birdek qil, xizmatning qancha ortik bo'lsa ham, kam deb bil [4].

Oilaviy munosabatlar va bu boradagi tizimda o'zining davlat boshqaruvi va qimmatli asarlari bilan tan olingan Zahiriddin Muhammad Boburning oilaga taalluqli fikrlari alohida o'rin tutadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur hukmronligi va uning imperiyasidagi oilalar hayotini o'rganish boshqa tarixiy manbalar qatori, Bobur imperiyasidagi oilalar hayotini chuqur anglash imkonini beradi. Ijtimoiy tuzilma va iqtisodiyot Bobur imperiyasidagi jamiyatda asosan erkaklar oila boshlig'i bo'lib,

oilalarini ta'minlash va himoya qilish uchun mas'ul bo'lsa, ayollar uy xo'jaligini yuritish va bolalarni tarbiyalash uchun mas'ul edilar.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari nihoyatda nodirli, tili va uslubining jozibaliligi bilan o'rta asrlar O'rta Osiyo va Hindistonda yozilgan hamma tarixiy asarlardan tubdan farq qiladi. Bobur tarixiy voqealarni bayon qilar ekan, o'zidan ilgari o'tgan mualliflarning asarlariga befarq bo'lmagan. U hamma voqealarni o'zi ko'rgan, bilgan yoki o'z qulog'i bilan eshitgan misollar asosida, masalaga tanqidiy yondoshgan holda bayon etadi. Bu haqda Boburning o'zi shunday yozadi: "Bu bitilganlarning g'araz shikoyat emas, rost hikoyatdurkim, bitibturmen. Bu mastur bo'lg'onlardan maqsud o'zning ta'rifi emas, bayoni voqii bu edikim, tahrir etibturmen. Chun bu tarixda andoq iltizom qilibturkim, har so'zining rosti bitilgay va har ishning bayoni voqiini tahrir etilgay. Lojaram ota-og'adin har yaxshiligi va yomonlig'kim shoyi edi, tahrir qildim va qarindosh va begonadan har ayb va hunarkim bayoni voqi' edi, tahrir ayladim. O'qug'uvchi ma'zur tutsun, eshitguvchi taaruz maqomidin o'tsun"[2].

"Boburnoma" asarida shunday misralar keltirib o'tilgan:

Otasi qilgan uchun taklife,

Qildi oning otiga ta'life.

Bobur ota sifatida bu asardagi ota tilidan farzandga aytilgan diniy-tasavvufiy o'g'itlarni o'z farzandlariga yetkazish uchun ushbu misrani ketirib o'tgan. Bobur - fidoyi ota. "Boburnoma" ma'lumotlaridan biz Boburni o'z ukalari, opa-singillariga gamxo'r, xola va bolalarining, tog'alarining, xullas, barcha urug'larining qadriga yetuvchi andishali inson sifatida taniymiz [3].

Jaloliddin Manguberdi boshchiligidagi xalqning harbiy yurishlari va istilolari tufayli qattiq harbiylashtirilgan jamiyatni boshidan kechirgan. Barcha iqtisodiyot resurslar harbiy harakatlarni qo'llab-quvvatlashga ajratilgan. Jaloliddin Manguberdi hukmronligida yashagan xalq yurt tinchligini himoya qilishda oila tinchligi bilan belgilanishini bilishgan.

Insoniyat tarixida eng katta imperiyalardan biri qariyb 4,4 mln kv km maydonni tashkil etgan Temuriylar imperiyasi asoschisi Amir Temur nafaqat harbiy sarkarda, balki bunyotgor sifatida ham tarixda iz qoldirgan. Amir Temur zabt etgan shaxarlarda bunyodkorlikka qo'l urganligi haqida ayrim manbalarda yozilgan. Bu fikrlarni uning o'zi "qay bir joyda bir g'isht oldirsam o'n g'isht qo'ydim. Bir daraxt kestirsam, o'rninga o'nta ko'chat ektirdim" deya ifodalagan

Temuriylar davlati, uning tashkil topishi masalalariga bag'ishlangan, chet ellarda va Respublikamizda olib borilgan tadqiqotlarning ilmiy tahlili ham bir qator olimlarimizning

ADABIYOTLAR

1. Г.Ниязметова диссертация, "Ўзбек oilalarida эр-хотинлик муносабатлари динамикасининг ижтимоий-психологик хусусиятлари", Т.: 2010 й, 163 бб.
2. "Бобурнома", Тошкент, 1960 йил, 264-бет.
3. "Бобурнома" Ўзбекистон нашриёт-матбаа ижодий уйи Т.: 2008. 15б.
4. Бобоев Х., Ғофуров З. "Ўзбекистонда сиёсий ва маънавий-маърифий таълимотлар тараққиёти" Янги аср авлоди Т:2001. 278 бет. <https://cyberleninka.ru/article/n/shar-mutafakkirlarining-oilada-farzandlar-talim-tarbiyasi-borasi-dagi-arashlari>.
5. Навоий Алишер. Маҳбуб-ул-қуллуб (Қалблар севгилиси) : Адабиёт ва санъат нашр, Т.: 1983. – 111 б.
6. Мунавваров А.К. "Оила педагогикаси" Т.: 1994. 44бет.
7. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikr. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, T.: 2004. 160 b.
8. 8.Ш.Дўстмухаммедова, И.Арабов, илмий мақолала, "Шарк мутафаккирларининг оилада фарзандлар таълимтарбияси борасидаги қарашлари", Т.: 2021й. <https://cyberleninka.ru/article/n/shar-mutafakkirlarining-oilada-farzandlar-talimtarbiyasi-borasi-dagi-arashlari>.
9. Долимов С., Долимов У., Муҳаммад Огаҳий "Қобуснома", Т.: 94- 3 б.
10. Хасанов С. "Хоразм маърифати-олам кўзгуси" Т.-1996, 47 бет.
11. Абу Али Ибн Сино, Тадбири манзил. Т.: 1957. – 46 б.
12. Shixab ad-Din Muhammad ibn Axmad an-Nasavi. Sirat as-sultan Djalal ad-Din Mankburni: (Jizneopisanie sultana Djalal ad-Dina Mankburni). Kritich. tekst, per. s arab., predisl., komment., primech. i ukazateli Z. M. Bunyatova. M.: Izdatelskaya firma „Vostochnaya literatura“ RAN, 1996. 51s.